

Почеци образовања медицинских сестара и њихов допринос развоју сестринске професије у Србији

Жељко Влаисављевић¹, Наташа Чоловић^{2,3}, Мирјана Перишић^{1,2}

¹Клиника за гастроентерологију и хепатологију, Клинички центар Србије, Београд, Србија;

²Медицински факултет, Универзитет у Београду, Београд, Србија;

³Клиника за хематологију, Клинички центар Србије, Београд, Србија

КРАТАК САДРЖАЈ

Најстарији записи о почелима развоја неге болесника односе се на прву болницу, коју је при манастиру Хиландару основао Свети Сава 1199. године, и на болницу у Студеници 1208. Лик Косовке девојке постао је заштитни знак сестринске професије у Србији. Прва школа за бабице основана је 1899. године при гинеколошко-акушерском одељењу Опште државне болнице у Београду. Но, других школа за медицинске сестре у Србији није било до оснивања Школе за нудиље Друштва Црвеног крста 1921. Дотле су негу болесника и рањеника вршиле добровољне самоуке болничарке, које су претходно завршиле кратке курсеве из неге болесника. Први курс за болничаре и болничарке организовало је Српско друштво Црвеног крста почетком Првог српско-турског рата 1876. године. Болничарке су током ратова у којима је Србија учествовала у 19. и 20. веку дале немерљив допринос, излажући се надљудским напорима и често жртвујући и сопствене животе. У ратним временима велика заслуга припада чланицама друштва „Кола српских сестара“, које је основано 1903. године у Београду. Из његових редова потекло је много болничарки које су постале понос сестринске професије. На њиховом примеру васпитаване су генерације сестара. Године 2004. установљена је годишња награда „Душица Спасић“, која се додељује најбољој медицинској сестри у Србији. Душица Спасић је била медицинска сестра која је умрла у 23. години на свом радном месту, негујући болеснике оболеле од великих богиња.

Кључне речи: медицинска сестра; хероине; школовање медицинских сестара

УВОД

Откада постоји човек постоји и потреба да се он лечи и негује када је болестан. Многобројна ратовања и епидемије захтевале су бригу, негу и лечење болесних и рањених. Први трагови о медицини потичу још из Вавилона, а њен даљи развој и специфичности теку кроз разне културе и цивилизације, тако да нам је данас познато да се медицина развијала још у старој Индији и Кини, у античкој Грчкој и у старом Риму. Потреба за негом болесника од стране болничарки препозната је још давне 395. године, када су удовице и неударе жене неговале болесне, рањене и бескућнике. Једна од најстаријих болница, основана 400. године у Константинопољу, имала је стално запослене докторе и болничаре, а у болници *Hôtel-Dieu* у Паризу 1641. године уведени су индивидуални кревети за оболеле, док су негу пружали и мушкарци и жене.

Данас је хероина сестринства Флоренс Најтингел (*Florence Nightingale*) симбол професије медицинских сестара у свету. Поред хуманитарног рада и учешћа у Кримском рату, у Енглеској је основала прву службу за медицинске сестре, а касније су њене ученице отварале школе истога типа. У Србији су за негу болесника били задужени монаси и монахиње, а у средњем веку се са школованим сестринством почело 1899. године,

оснивањем бабичке школе. Након оснивања Медицинског факултета у Београду (1920), основана је 1921. године прва школа за медицинске сестре, тзв. нудиље. Све до тада негу болесника и рањеника вршиле су самоуке болничарке или болничарке са завршеним кратким курсем из неге болесника. Оне су показале велику пожртвованост и многе од њих постале су прави хероји, а одликоване су највишим одликовањима, међу којима и медаљом „Флоренс Најтингел“. Њихова хумана дела остала су дубоко урезана у историји сестринства у Србији.

Циљ овог рада био је да се прикажу почеци и ток образовања медицинских сестара у Србији, као и значајне личности које су утицале у процесу њиховог образовања. Мало је објављених радова који пружају опис овог развоја у Србији. Постојећа литература обухвата радове аутора о историји медицине, као и претрагу монографских података и званичних интернет-сајтова. Ово истраживање је урађено прегледом литературе, екстракцијом података из кључних историјских чињеница, њиховим тумачењем и синтезом знања, те презентацијом интегративних коментара доступне литературе и писаних трагова о току образовања медицинских сестара у Србији, односно приказом значајних имена која су оставила трага у српском сестринству.

Correspondence to:

Željko VLAISAVLJEVIĆ
Klinika za gastroenterologiju i
hepatologiju
Klinički centar Srbije
Dr Koste Todorovića 2
11000 Beograd
Srbija
kcszeljko@gmail.com

ПОЧЕЦИ ШКОЛОВАЊА МЕДИЦИНСКИХ СЕСТАРА У СРБИЈИ

Прве писане трагове о нези болесника налазимо у Хиландарском типиксу Светог Саве. Најстарију српску болницу за лечење монаха основао је Свети Сава у манастиру Хиландар 1199. године [1, 2, 3]. У том периоду српска средњовековна медицина се развија под утицајем византијске и западноевропске медицине [4]. Свети Сава оснива прву српску болницу 1208. при манастиру Студеница, код Рашке, по угледу на хиландарску; имала је 12 кревета у четири просторије, а била је намењена лечењу „душе и тела“ [5]. У Студеничком типиксу је описано који су посебни услови за смештај болесника, како и где треба да се сместе, затим начин одређивања болничара, начин прављења и примене лекова, кућни ред и поступци код масовног оболевања, а сви болесници су по излечењу добијали отпусну листу [6]. Цар Милутин је током своје владавине основао болницу и медицинску школу 1308. године при Продромовом манастиру, у Цариграду, и 1315. године при манастиру Св. Арханђела у Јерусалиму [7]. У оквиру манастира Светог Јована Крститеља у Цариграду основана је 1330. године медицинска школа у којој је предавао чувени др Јован Аргириопул. Манастир је обновио краљ Стефан Урош Други Милутин и у оквиру њега основао болницу [8]. Убрзо је у Србији основано још десет болница и све су се налазиле под окриљем манастира, где су монаси неговали и лечили болесне људе. У средњовековној Србији, која се развијала под снажним утицајем суседне Византије, у манастирима се, поред тога што су они били и сакралне установе, школе и болнице, организовала једина систематска и институционална нега болесних и људи рањених у ратовима. За време Косовске битке, 28. јуна 1389. године страдало је много и српских и турских ратника, а према предању, српска девојка је изашла на бојно поље и тражила вереника, кума и девера, појила их водом и видала ране. Она је опевана у народним песмама, а сликар Урош Предић је 1919. године на основу ове песме насликао своју чувену слику – Косовка девојка. Она је симбол сестринске професије. Стефан Урош Четврти, најпознатији као Душан Силни, чувен је по доношењу Душановог законика где се спомињу обавезе према сиромашнима и оболелима од стране државе. Овај закон се ослањао на Номоканон Крмчија, који је написао Свети Сава [9, 10]. Син кнеза Лазара и кнегиње Љубице, Стефан, био је велики покровитељ уметности и културе, заштитник сиромашних и немоћних, давао је подршку научницима, а био је и писац. Социјална брига о сиромашнима и болеснима била је обавеза свих владара и целокупног свештенства. Деспот Стефан Високи подигао је 1403. године у близини Београда склониште за болне, где је ангажовао дубровачког градског лекара Јеронима Сан-Мињата.

Потреба за школовањем жена као помоћног здравственог особља указује се прво за бабице, а касније и за медицинске сестре. Прва организована акушерска служба, тзв. Градска бабица, датира из 1724. године, што

је забележено у документу под називом „Указ о уређењу Београда“, у којем се спомињу и бабице. Аустријска градска администрација забележила је 1731. да је у Београду била запослена бабица Марија Николина, тада једина Српкиња међу бабицама, која је допринела развоју бабичке професије. У том документу нема података о томе да ли је она била школована бабица, мада ју је аустријска градска администрација уписала као бабицу у јавној служби [11]. Другим Хатишерифом Високе порте из 1830. године Србији је дато право унутрашње управе, што је обухватило и право оснивања болница. Оснивање медицинских школа први пут се помиње 1835. године у акту Особите дужности Попечитељства внутрени дела, који је донет на основу Срептењског устава од 3. фебруара (по старом календару) исте године. Дужности Попечитељства су прописане на следећи начин: *Пазити на здравље народа, иодићи њога ради и издржавати како у земљи њако и њо ирањимама нуждна њоме заведенија и болнице, да се њога не би куја или грује ирилејчиве болести у земљу увукле. Сјисати уредбу, како ће се мрјиваца ирејледајати, и иовраћати у животи иолумрјиви, иде ли ће се ирави умрли закојавати, и какви иробови за њих да се ираде. Завести школе за хирурге и бабице, марвене лекаре и айотшекаре. Сјарати се, да се иодиину ойишјеиолезна зданија за иомоћи болним* [12]. Срептењски устав је био на снази само 25 дана, а Актом предвиђене школе нису основане.

Након пензионисања прве школоване бабице са дипломом из Пеште, није се знала будућност ко ће даље школовати бабице у Србији. На предлог др Емериха Линденмајера, начелника Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела, Марија Маленовић преузела је обавезу школовања бабица без диплома у Србији. То прво школовање кроз курсеве бабица обављено је у Београду (1841), затим у Пожаревцу, Шапцу и Мајданпеку (1853–1855), а касније у Нишу и Крагујевцу [11].

Током Првог српско-турског рата 1876. године осетила се велика криза због недостатка лекара и болничара, па је стручна медицинска помоћ пристигла из Русије, Велике Британије, Грчке, Румуније и Немачке. Љубица Луковић, родом из Београда, из чиновничке породице, била је преводилац и активисткиња Женског друштва и Друштва „Кнегиње Љубице“. Придружила се Колу српских сестара 1903. године и била дванаест година председница овог удружења.

Године 1879. поднет је један од првих званичних предлога за образовање бабица у Војводини. Предлог је поднео др Светозар Марковић, начелник одељења гинекологије и акушерства у Новом Саду, али он није усвојен [13]. Године 1826. у Шапцу Јеврем Обреновић отворио је прву болницу у Србији. Прва грађанска болница у Београду основана је 1841. године и званично је почела с радом 1842, када и Градска болница на Звездари. Болница није имала свога лекара, већ је о болесницима бринуо градски лекар, кога су тада звали „варошки физикус“, а негу болесника вршио је послужитељ болнице [14]. Он је често морао да изо-

стаје из болнице како би ишао у набавку, па су болесници остајали без надзора и неге. Тада се увидело да је неопходно запослити додатна лица која би пружала негу и бринула о болесницима. До отварања, управа Варошке болнице узимала је у најам приватне куће, где су били смештани болесници. Варошка болница у Београду, при Општој државној болници, добила је своју зграду, која је отворена је 1. маја 1868. године [15]. Ова болница је имала утврђену организациону структуру (болесници су били разврстани „по родовима болести“), а болничари су први пут били запослени у оваком типу установе. О потреби оснивања школе за бабице налази се писани траг у „Владановом закону“ из 1881. године [16]. Исте године у Београду др Јован Ј. Јовановић, шеф гинеколошког одељења, оснива прву школу за бабице, а 1898. написао је „Уџбеник за бабице“, који је објављен 1900. године [11].

Претеча званичном образовању медицинских сестара били су курсеви које је 1876. године организовао Главни одбор српског Црвеног крста [17]. Одбор им је упутио јавни позив за практични курс с теоријским предавањима којима су руководили лекари, чланови главног одбора Српског друштва Црвеног крста. Овај курс је завршило 109 болничара и болничарки и сви су распоређени по болницама у Србији. Међу првим полазницама курса била је чланица Кола српских сестара Анка Ђуровић [18]. У Другом српско-турском рату (1877–1878) било је 110 добровољних болничара – 67 мушкараца и 45 жена. Курс је опет организован 1885, али се пријавило само 12 учесника. Главни одбор Српског друштва Црвеног крста је у сарадњи са Женским друштвом расписао 1893. године конкурс за нудиље и болничаре, када је изабрано десет кандидата за нудиље. Трећег фебруара 1894. почео је тромесечни курс који се састојао од следећих предмета: Основи анатомије са физиологијом и хигијеном, Неговање болесника уопште и Неговање рањеника и прва помоћ у несрећним случајевима. Године 1899. др Платон Папакостопулос, први специјалиста педијатрије у Србији, именован је за шефа новоотвореног одељења за дечје болести у Општој државној болници у Београду [19]. Будући да одељење педијатрије није било довољно за лечење и негу оболеле деце, докторка Кетрин Макфејл (*Katherine MacPhail*) јануара 1919. добија дозволу Министарства здравља да започне с радом прва српска педијатријска болница. Тадашње болничарке, које су неговале болесну децу, претече су данашњим педијатријским сестрама [20].

У Србији је током Првог светског рата убијено и погинуло 402.435 војника, а регистрованих ратних војних инвалида било је 114.000 [21]. У ратним дешавањима погинуло је и много лекара и болничарки, те се њихов недостатак осетио по завршетку рата. У Београду је 1920. године отворен Медицински факултет, а 1921. отворена је прва школа Друштва Црвеног крста за медицинске сестре која се звала „Школа за нудиље Друштва Црвеног крста“. У тој школи су се образовале сестре за рад у болницама, као и за социјално-медицински рад у народу, а школа се могла уписати после завршене гимназије, с навршених осамнаест година.

Ученице ове школе су имале месечну надокнаду од 100 динара, носиле су обавезну униформу, а школа је функционисала као интернат [22]. Школовање је трајало пет семестара. Након завршене школе нудиље су добијале диплому и брош с ликом Косовке девојке, а потом су распоређиване у трећу категорију службеника, док су нудиље са завршеном трогодишњом и четворогодишњом школом разврставане у другу категорију службеника. Први директор школе за нудиље била је мис Едит Њутн (*Edith Newton*), а од 1924. Ружа Хелих, која је добитница медаље „Флоренс Најтингел“ [23]. Председник школске управе био је др Андрија Штампар, тадашњи начелник Одељења за расну, јавну и социјалну хигијену Министарства народног здравља [24]. Деловањем Америчке мисије, почетком 1922. у Бајиној Башти организована је полугодишња школа за помоћно здравствено особље – Школа за чуварице здравља. Након извођења прве класе полазника школа је премештена у Ваљево, и тамо је почела да ради у јесен 1922. као Школа за нудиље и чуварице здравља Друштва Црвеног крста Срба, Хрвата и Словенаца. Веома брзо почиње оснивање и других медицинских школа у Србији (у Шапцу, Нишу итд.). Тада медицинске сестре нису имале могућност вишег стручног образовања у Србији, па је, захваљујући Рокфелеровој фондацији, 1924. године пет дипломираних медицинских сестара отишло у Енглеску, а пет у Сједињене Америчке Државе, на више стручно усавршавање. Током школовања медицинске сестре су училе из белешки, као и из књига намењених за школовање лекара. Први стручни уџбеник за медицинске сестре објављен је маја 1928. Била је то „Социјална медицина“, аутора др Богољуба Константиновића, тадашњег шефа Социјално-медицинског одељења Централног хигијенског завода у Београду и предавача у школи [25]. Од почетка рада Школе за нудиље до школске 1935/36. године школу је завршило 250 ученица [22].

Недостатак сестринског кадра осећао се и даље, а потреба за њиховим образовањем била је изражена, те су се организовали и брзи курсеви. Почетком Другог светског рата организовали су се курсеви за пружање помоћи и негу рањеника. Један од тих курсева (22. јуна 1942) одржала је и Даринка Несторовић. Већ на самом прагу ослобођења 1944. године у Београду су се плански отварале ниже и средње школе за здравствене раднике различитих профила. Одсек за медицинске сестре имао је највише ученика, јер је за тим кадром била и највећа потреба. У медицинску школу од 1948. године могло се уписати по завршеној четворогодишњој гимназији с положеним нижим течајним испитом, а стручно образовање трајало је четири године. Након Другог светског рата 1950. године Министарство здравља Федеративне Народне Републике Југославије донело је одлуку о оснивању бројних медицинских школа. Медицинске сестре имале су теоријску и практичну наставу са 15 заједничких предмета и 14 изборних предмета током четири године школовања. Овај наставни план примењиван је од школске 1969/70. године (Табела 1) [25]. У жељи да се медицинским сестрама

Табела 1. Наставни план и програм за медицинске сестре школске 1969/70. године [25]

Table 1. School of nursing curriculum in 1969/70 [25]

Наставни предмети Teaching subjects		Разред Class											
		I			II			III			IV		
		T	V	P	T	V	P	T	V	P	T	V	P
Заједнички предмети Common subjects	Српскохрватски језик и књижевност са основама уметничког образовања Serbo-Croatian language and literature with the basics of art education	4	/	/	3	/	/	3	/	/	3	/	/
	Страни језик Foreign language	2	/	/	2	/	/	2	/	/	2	/	/
	Латински језик Latin language	2	/	/	2	/	/	/	/	/	/	/	/
	Историја History	2	/	/	2	/	/	/	/	/	/	/	/
	Економска географија Economic geography	/	/	/	/	/	/	2	/	/	/	/	/
	Математика Mathematics	3	/	/	3	/	/	/	/	/	/	/	/
	Физика Physics	3	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
	Хемија Chemistry	3	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
	Биологија Biology	3	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
	Анатомија и физиологија Anatomy and physiology	4	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
	Социјална медицина Social medicine	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	1	/
	Физичко васпитање Physical education	2	/	/	2	/	/	2	/	/	2	/	/
	Предвојничка обука Military training	/	/	/	/	/	/	2	/	/	2	/	/
	Уметничко васпитање Arts education	/	/	/	/	/	/	2	/	/	/	/	/
	Политичка економија Political economy	/	/	/	/	/	/	2	/	/	/	/	/
Укупно Total	29			14			13			12			
Изборни предмети Optional courses	Хигијена Hygiene	2	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
	Микробиологија Microbiology	/	/	/	2	1	/	/	/	/	/	/	/
	Фармакологија Pharmacology	/	/	/	2	/	/	/	/	/	/	/	/
	Биохемија Biochemistry	/	/	/	2	/	/	/	/	/	/	/	/
	Општа патологија General pathology	/	/	/	2	/	/	/	/	/	/	/	/
	Нега болесника Healthcare of patients	2	2	/	2	2	4	/	/	/	/	/	/
	Психологија Psychology	/	/	/	/	/	/	2	/	/	/	/	/
	Интерне болести са негом Internal medicine with healthcare	/	/	/	/	/	/	3	1	3	2	1	2
	Хигијена са негом Hygiene with healthcare	/	/	/	/	/	/	2	1	3	2	1	2
	Инфективне болести са негом Infectious diseases with healthcare	/	/	/	/	/	/	2	1	1	/	/	/
	Педијатрија са негом Pediatrics with healthcare	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	1	2
	Акушерство и гинекологија са негом Obstetrics and gynecology with healthcare	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	1	1
	Здравствено васпитање и патронажни рад Health education and community nursing task	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	1	2
Укупно Total	7			20			23			24			
Укупно Total	36			34			36			36			

T – теоријска настава; V – вежбе у кабинету; P – пракса

T – theoretical classes; V – practical instruction in the cabinet; P – practical classes

омогући стицање нових знања и вештина и после средњег образовања, 1952. године основана је Виша школа за медицинске сестре Црвеног крста Југославије [26]. Прва скрипта о нези болесника и организацији службе написала је 1977. године Михаела Терзић, добитница медаље „Флоренс Најтингел“ за допринос развоју медицинске службе. Помоћници медицинских сестара, тј. болничари, у зависности од пола, могли су се школовати за ту професију, те су мушкарци завршавали Санитетску подофицирску школу, а жене тромесечне или шестомесечне курсеве у болницама.

МЕДИЦИНСКЕ СЕСТРЕ ХЕРОИНЕ

Од многобројних учесница у ратним дешавањима својим заслугама издвојиле су се болничарке чија су имена данас синоними за добру сестринску праксу.

Стварањем модерне српске државе, након Првог (1804) и Другог (1815) српског устанка, организују се грађанске и секуларне болнице за негу болесних и рањених, у којима су радиле искључиво жене. Након ослобођења од турске окупације, Србија вођена јачањем националног осећања, заједно у савезу са Бугарском, а касније и са осталим балканским земљама, кренуле су у освајање преостале територије која је остала под турском влашћу. Потребне за оснивањем удружења за помоћ српској војсци у тадашњим приликама увиделе су Делфа Иванић и Надежда Петровић, којима се врло брзо придружује много жена с истим циљем. Делфа Иванић је 1903. године основала хуманитарно удружење „Коло српских сестара“ [27]. Називу удружења кумовао је Бранислав Нушић, а за прву председницу именована је Савка Суботић [28]. Она је била најпознатија као покретач еманципације и образовања жена у Краљевини Србији, а почетком 20. века покренула је оснивање женских школа. У Загребу је основала Одбор госпођа, а у Србији фонд за помагање сиромашних ученица. Савка Суботић била је иницијатор за оснивање српских виших девојачких школа, те је једна од њих основана 1874. у Панчеву [29].

Љубица Луковић завршила је Вишу женску школу, радила је као учитељица и преводилац. У Првом балканском рату као болничарка организује Четврту резервну болницу у Београду (на Врачару). Основала је курс за медицинске сестре у Војној болници, што представља један од првих почетака школовања сестара у Србији. Године 1925. добила је медаљу „Флоренс Најтингел“.

На почетку Другог балканског рата (29. јун – 10. август 1913) чланице Кола српских сестара су својим новцем и осталим средствима помогле опстанак српског народа у тадашњим тешким временима. Када је српска војска напала Османско царство (Први балкански рат), са стратешким циљем изласка на море, у тешким борбама погинуло је и рањено много војника. Делфа Иванић је као болничарка неговала оболеле и рањене српске војнике у Љешу (Албанија) 1912. и 1913. године, а 1920. добила је престижно признање Међународног Црвеног крста – медаљу „Флоренс Најтингел“.

Надежда Петровић, наша позната сликарка пореклом из Чачка, сматра се једном од хероина српског сестринства. Током Првог светског рата (1914–1918) била је добровољна болничарка Дунавске дивизије и учествовала у борби на Мачковом камену [22]. Писмица које је слала дописницима, између осталог, пише: *...Ми овде живимо у нејрекидном јауку рањеника, њревијању рана, њокличу наше јуначке војске, маршевима њиховим, дочеку и исцраћању њиховом на бојно њоље, да их оијуда рањене њримамо и неијемо... Рањеници сѡижу у ѡрансиорѡиима ѡ ѡегесѡи и седамгесѡи... Наши војници ми изѡледају као браћа и њихови узвици „Сѡѡро, сѡѡро!“ – исѡиински су и чине ме ѡносиѡиом иѡѡо сам им у ѡмоѡи* [26]. Преминула је од пегавог тифуса 1914. године у Ваљеву, негујући рањене и болесне.

За Анку Ђуровић говорило се да је српска Флоренс Најтингел. Као болничарка била је учесница свих ратова које је Србија водила у периоду 1876–1913. године [30]. Године 1876. ангажује се као добровољна болничарка у Војној болници у Крушевцу, а по доласку Турака одлази у Београд, где наставља да ради као болничарка [20]. Пружала је помоћ рањеницима и у Скопљу, а 1913, по доласку у Београд, основала је „балањонско завојиште“, као нови вид организовања санитета у српској војсци. По завршетку рата 1923. године Анка Ђуровић добила је медаљу „Флоренс Најтингел“.

Наталија Мунк, рођена у Београду, са двадесет година (1885) пријављује се као добровољна болничарка. Као истакнута болничарка у српско-турском и српско-бугарском рату, Наталија Мунк је за своја дела одликована Златном и Сребрном медаљом краљице Наталије, два пута Орденом Светог Саве, а носилац је и споменице свих ратова од 1885. до 1918. године. Добитница је медаље Црвеног крста, као и ордена Крст милосрђа, те се сматра изузетном хероиницом српског сестринства. Крајем 1914. године, без икаквих средстава, основала је болницу у Крушевцу [31].

Краљица Марија Карађорђевић, када је почео рат са Бугарском 1916, са својих 17 година отишла је у главну војну болницу у Букурешту, где је била главна сестра [32]. У тој болници је заједно са својом мајком неговала рањенике Прве српске дивизије, а по удаји за краља Александра Карађорђевића и по доласку у Србију, постала тзв. висока заштитница удружења „Кола српских сестара“.

Прва школована новинарка, Марија – Мага Магациновић, била је добровољна болничарка у Балканским ратовима. Она је својим радом веома допринела нези и опоравку рањеника [33].

По избијању Балканског рата, међу првима се у борби против непријатеља уместо свога брата пријавила да учествује Милунка Савић, која је показала изузетну храброст и патриотизам. Учествовала је и у Првом светском рату, где је била у најелитнијем одреду српске војске. За време Другог светског рата 1943. Милунка Савић била је главна болничарка у мањој болници на Вождовцу, где је неговала све рањенике. Она је позната као ратни херој и добитница многих признања: два ордена француске Легије части, руског Крста Светог

Ђорђа Победоносца, енглеског Ордена Светог Михаила; такође, једина је жена у историји носилац француског Ратног крста са златном палмом [34].

У Другом светском рату, 1941. године, приликом бомбардовања Београда, инструкторка Школе за нудиље и дипломирана медицинска сестра Милена Јањић изгубила је живот спасавајући ученице, а Злата Гавриловић, дипломирана медицинска сестра и инструкторка у школи, погинула је пружајући помоћ рањеницима у бомбардованом Београду. Током Другог светског рата (1939–1945) хероина сестринства била је Лепа Радић. Она је од 20. јануара 1943. године била међу најистакнутијим организаторима збегова. Организовала је извлачење рањеника и помоћ колонама банијских избеглица, које су се у масама, већ исцрпљене и промрзле, повлачиле испред непријатеља уз заштиту партизанске војске [35]. Даринка Несторовић рођена је 1920. године у Прокупљу, где је активно радила у организацији женске омладине [25]. Као студент медицине постала је партизанска болничарка, а погинула је 13. августа 1942. године на Јастрепцу. О херојском подухвату Даринке Несторовић наша велика књижевница Мира Алечковић написала је песму. Медицинске сестре које су дале свој живот у Другом светском рату биле су и Десанка Станић, која је 1942. као партизан-

ски борац погинула у Бокоту, и Анђелка Косановић, убијена 1943. године на путу за одред Вељка Дугошевића, у околини Пожаревца [36]. Ове хероине су својим изванредним вештинама и знањем допринеле нези, лечењу и излечењу рањених током рата.

Велико име српског сестринства је и Душица Спасић (1951–1972), медицинска сестра која је радила на Првој хируршкој клиници Института за хирургију Клиничког центра Медицинског факултета у Београду. Преминула је на свом радном месту у 23. години, негујући оболеле од великих богиња. Душица Спасић рођена је у Београду. Средњу медицинску школу завршила је на Звездари. Сахрањена је на Ресничком гробљу, а улица у Београдском насељу Ресник носи њено име [25]. Познати редитељ Горан Марковић снимео је 1982. године филм о епидемији, с акцентом на хуманост и оданост Душице Спасић сестринској професији. Године 2004. установљена је награда „Душица Спасић“, која се додељује медицинским сестрама у Србији.

Хронолошки приказ историјских догађаја дат је у табели 2.

Данас у Србији, осим средњих медицинских школа, постоје и Високе струковне школе, као и Факултет здравствене неге, на којима се медицинске сестре образују и стичу високу школску спрему.

Табела 2. Хронолошки приказ историјских догађаја
Table 2. Timeline of historical events

Период Time	Историјски догађај Historical event
1199.	Најстарија српска болница у Хиландару The oldest Serbian hospital at the Hilandar monastery
1208.	Прва болница у Србији – основао је Свети Сава при манастиру Студеница St. Sava founded the first hospital in Serbia at Studenica monastery
1308.	При манастиру Светог Јована Крститеља у Цариграду основана медицинска школа The medical school founded at Constantinople at the Monastery of St. John The Baptist
1389.	Косовка девојка – симбол сестринске професије The Kosovo Maiden is a symbol of nursing profession
1403.	Деспот Стеван Високи основао болницу за болне у Београду Despot Stevan the High founded the Hospital for Painful Patients near Belgrade
1826.	Јеврем Обреновић отворио прву болницу у Србији Jevrem Obrenović opened the first hospital in Serbia
1835.	Указ о потребном школовању бабица у Сретењском уставу Decree on required schooling of midwives in the Sretenje Constitution
1841.	Прва грађанска болница у Београду The first civilian hospital in Belgrade
1841.	Прво школовање за бабице The first education of midwives
1868.	Варошка болница у Београду добила наменски сазидану зграду The First Municipal Hospital opened in Belgrade
1876.	Почетак званичног образовања медицинских сестара кроз курсеве које је организовао Главни одбор Српског Црвеног крста Beginning of formal education of nurses through courses organized by the General Board of the Serbian Red Cross
1885–1918.	Наталија Мунк, болничарка, одликована је Златном и Сребрном медаљом краљице Наталије, два пута Орденом Светога Саве и носилац је споменице свих ратова од 1885. до 1918. године. Добитница је медаље Црвеног крста, као и ордена Крст милосрђа. Nurse Natalie Munk was awarded with the Gold and the Silver Medal of the Queen Natalija and twice with the Order of St. Sava. She is the holder and memorials of all wars from 1885 to 1918. She was also awarded with the Medal of the Red Cross and the Order of Mercy Cross.
1881.	Закон о уређењу санитарске струке и чувању народног здравља Law on the Organisation of medical profession and preserving of public health
1898.	Др Јован Ј. Јовановић написао је први уџбеник за бабице Dr Jovan J. Jovanović wrote the first textbook for midwives

1899.	Прву школу за бабице у Београду оснива др Јован Ј. Јовановић The first school for midwives in Belgrade was founded by Dr Jovan J. Jovanović
1903.	Основано хуманитарно удружење „Коло српских сестара“ Founded Humanitarian Association the Circle of Serbian Sisters
1912–1913.	Марија – Мага Магазиновић била је добровољна болничарка у Балканским ратовима Marija Maga Magazinović was voluntary nurse in the Balkan wars
1913.	Милунка Савић учествује у Другом балканском рату. Добитница је многих признања: два ордена француске Легије части, руског Крста Светог Ђорђа Победоносца, енглеског Ордена Светог Михаила. Једина је жена у историји носилац француског Ратног крста са златном палмом. Milunka Savić participated in the Second Balkan War. She was awarded many times, twice with the French Order of the Legion of Honor, the Russian Cross of St. George the Victorious, the English Order of St. Michael. She is the only woman in the history awarded the French War Cross with a Golden Palm Tree.
1914.	Преминула Надежда Петровић Nadežda Petrović died
1916.	Краљица Марија Карађорђевић, наша најпознатија болничарка Queen Marija Karadjordjević is our most famous nurse
1920.	Делфа Иванић добила медаљу „Флоренс Најтингел“ Delfa Ivanić was awarded with the medal "Florence Nightingale"
1920.	У Београду отворен Медицински факултет Medical Faculty was opened in Belgrade
1921.	„Школа за нудиље Друштва Црвеног Крста“ прва је школа за медицинске сестре, а основало ју је Друштво Црвеног Крста. У тој школи су се образовале сестре за рад у болницама и за социјално-медицински рад у народу. "The School for nurses of the Red Cross Society" is the first school for nurses established by the Red Cross Society. In that school nurses were trained for work in hospitals and for social-medical work.
1923.	Анка Ђуровић добила медаљу „Флоренс Најтингел“ Anka Djurović was awarded with the medal "Florence Nightingale"
1924.	Прве школоване сестре су отишле у иностранство на дошколовање First educated nurses went abroad for further education
1925.	Љубица Луковић постхумно добила медаљу „Флоренс Најтингел“ Ljubica Luković was posthumously awarded with the medal "Florence Nightingale"
1928.	Први стручни уџбеник за медицинске сестре The first professional textbook for nurses
1941.	Милена Јањић, инструкторка школе за нудиље и дипломирана медицинска сестра, изгубила живот спасавајући ученице у бомбардовању Београда Milena Janjić, instructor at the school for nurses and graduated medical nurse, lost her life trying to save pupils during the bombing of Belgrade
1941.	Злата Гавриловић, дипломирана медицинска сестра и инструктор у школи, погинула пружајући помоћ рањеницима приликом бомбардовања Београда Zlata Gavrilović, graduated medical nurse and instructor at the school, died helping the wounded during the bombing of Belgrade
1942.	Даринка Несторовић, партизанска болничарка, жртвовала је свој живот како не би пала у руке непријатељима The partisan-nurse Darinka Nestorović sacrificed her life in order not to fall into the hands of enemies
1942.	Десанка Станић, медицинска сестра, као партизански борац погинула у Бокоту The nurse Desanka Stanić died in Bokota as a partisan fighter
1943.	Убијена болничарка Анђелка Косановић The nurse Andjelka Kosanović was killed
1943.	Лепа Радић, болничарка, била је најистакнутија у организовању збегова. Организовала је извлачење рањеника и помоћ колонама банијских избеглица. The nurse Lepa Radić was most prominent in organizing shelters. She organized the extraction of the wounded and helped refugees convoys from Banija.
1944.	У Београду плански отворане ниже и средње школе за здравствене раднике различитих профила The primary and secondary schools were opened in Belgrade for healthcare workers of different profiles
1950.	Министарство здравља Федеративне Народне Републике Југославије доноси одлуку о оснивању већег броја медицинских школа The Ministry of Health of the Federal People's Republic of Yugoslavia decides to establish more medical schools
1952.	Виша школа за медицинске сестре Црвеног крста Југославије The College of Nurses of the Red Cross of Yugoslavia
1972.	Душица Спасић, медицинска сестра, преминула негујући болеснике од вариоле вере The nurse Dušica Spasić died while nursing patients suffering from smallpox
1977.	Михаела Терзић написала је прва скрипта о нези болесника и организацији службе. Једина је добитница медаље „Флоренс Најтингел“ за допринос развоју здравствене службе. Michaela Terzić wrote the first textbook for patients healthcare and the organization of the service. She was the only woman awarded with the medal "Florence Nightingale" for contributing to the development of health service.
2004.	Установљена награда за најбољу медицинску сестру „Душица Спасић“ The prize for the best nurse "Dušica Spasić" was established

ZAKLJUČAK

Brojni ratovi koje je Srbija vodila uslovisli su veliku potrebu za medicinskim sestrama, ali i kasnije, u mirno doba. U uslovima krajnje malog broja školaranica sestara veliku ulogu u mirnodopskom vremenu, a naročito u ratovima, odigrale su dobrovoljne bolničarke, koje su, vođene najvišim principima humanosti i patriotizma, dale veliki doprinos zbrinjavanju i nezi rañenika, a samim tim i razvoju sestrične profesije. Mnoge od njih su za svoje delo odlikovane prestižnim odlikovanjima. Osnivanje škola za srednji stručni kadar veoma je kasnilo u odnosu na Zakon o uređenju sanitetske struke i čuvaњу narodnog zdravlja iz 1881. godine, jer su ovim zakonom bile predviđene babička škola i škola za lekarске pomoћnike, kao i redovni kursevi za bolničare i nudiље pri Opштој

državnoj bolnici (што је остварено 1899, и то само за бабице). Каснило је и у односу на земље у окружењу, а наравно, и на друге земље у Европи. Реформе образовања су још у току. Неопходно је даље истраживање развоја образовања медицинских sestara у Србију и у контексту образовања sestara у Европи.

ZAHVALNICA

Аутори захваљују др Јелени Јовановић Симић, кустосу Музеја српске медицине Српског лекарског друштва, при Музеју науке и технике, за помоћ у прибављању литературе и на саветима који су помогли ауторима у изради овога рада. Велику захвалност аутори дугују и мр Миливоју Бешлину, историчару, на пруженим информацијама.

LITERATURA

1. Ćeperković Z. Srpska medicina u srednjem veku. Opšta medicina. 2005; 11(1-2):82-4.
2. Bubalo Đ. Kada je veliki župan Stefan Nemanjić izdao povelju manastiru Hilandar? Stari srpski arhiv. 2010; (9):233-41.
3. Marinković R. Hilandar's life of our most holy and blessed father, master Simeon by St. Sava. Zbornik Matice srpske za književnost i jezik. 1999; 47(1):7-18.
4. Antić R. The role of Christianity in the development of European and Serbian medieval medicine. Archive of Oncology. 2010; 18(4):111-4.
5. Rajčević M. Sveti Sava – veličina i prilike. XXII Timočki medicinski dani; Donji Milanovac; 2003.
6. Katić R. Bolnica Svetog Save u manastiru Studenica. In: Osam vekova manastira Studenica. Beograd; 1986.
7. Ignjatović M. Vojna hirurgija u Srbiji u srednjem veku. Vojnosanit Pregl. 2003; 60(2):243-52.
8. Ćolović R. Dr Jovan Argilopol (1410–1492). Srp Arh Celok Lek. 2008; 136(9-10):566-71.
9. Petrović M. Krmčija Svetoga Save o zaštiti obespravljenih i socijalno ugroženih. Biblioteka Reprint. Beograd: Štamparija Srpske patrijaršije; 1990; p.15-8.
10. Bogdanović D. Krmčija Svetoga Save, Sava Nemanjić – Sveti Sava. In: Istorija i predanje. Beograd: SANU; 1976.
11. Maksimović J, Maksimović M. Beogradska škola za babice – preteča akademskog obrazovanja iz akušerstva i ginekologije u Srbiji. Available from: <http://www.rastko.rs/cms/files/books/5062e45aa57f8>.
12. Srpske novine. VII. Konac ustava državnog saveta. Osobite dužnosti popečiteljstva. Dužnosti popečiteljstva unutrašnjih dela, tačka 120. i 123. Kragujevac; 1835. p.86-87.
13. Maksimović J. Development of midwifery services in Vojvodina. Med Pregl. 2003; 56(7-8):385-8.
14. Stojanović S, Jovanović-Simić J. Ishrana bolesnika u Varoškoj i Gradskoj bolnici u Beogradu. Srp Arh Celok Lek. 2009; 137(5-6):323-8.
15. Jovanović-Simić J. Prva Varoška bolnica u Beogradu: prošlost, sadašnjost, budućnost. Nasleđe. 2009; 10:213-20.
16. Turlakov S. Vodič za Srbe početak (1804-1941). Beograd: Apusu; 1999.
17. Jovanović-Simić J, Stojanović S, Pavlović B. Počeci stručnog usavršavanja bolničara i nudilja u 19. veku. Knjiga sažetaka. I kongres o korenima i razvoju sestrične profesije za medicinske sestre i tehničare R. Srbije sa međunarodnim učešćem. Beograd, 2004; p.22-23.
18. Savić M, Govorčin M. Srpske dobrovoljne bolničarke – sledbenice Florens Najtingel. Skup Sekcije za istoriju medicine SLD, Novi Sad 2011.
19. Pešić V, Pavlović B, Jovanović Simić J. Prvi pedijatri u Srbiji. Srp Arh Celok Lek. 2005; 133(1-2):101-5.
20. Mikić Ž, Lešić A. 90th anniversary of founding the first children's hospital in Serbia. Srp Arh Celok Lek. 2009; 137(9-10):575-80.
21. Nedok A, Sekulić M. Epilog Prvog svetskog rata u brojkama. Vojnosanit Pregl. 2008; 65(Suppl):98-100.
22. Živković P. Medicinska škola Zvezdara u Beogradu 1971. In: Živković P, editor. 50 godina Medicinske škole u Beogradu 1921-1971. Beograd: Srednja medicinska škola Zvezdara; 1971. p.9-31.
23. Babić RR. Nadežda Petrović: a female painter and a nurse. Vojnosanit Pregl. 2008; 65(10):783-6.
24. Dimitrov A. Medicinska škola Zvezdara. In: Dimitrov E, editor. Medicinska škola 1921-2001. Beograd: Srednja medicinska škola Zvezdara; 2001. p.13-23.
25. Vićentijević Lj. Medicinska škola Zvezdara u Beogradu. In: Vićentijević Lj, editor. 75 generacija posvećenih vašem zdravlju. Beograd: Srednja medicinska škola Zvezdara; 1996. p.9-16.
26. Rasadnik stručnog kadra plemenite profesije. Sestrinstvo. 2012; 32:4-6.
27. Simijanović J. Overview on the historic importance of the foundation of The dance of Serbian sisters. Baština. 2010; 29:81-91.
28. Savić J. Kolo srpskih sestara – odgovorile na žensko pitanje. Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu. 2009; 73(73):117-8.
29. Popović Filipović S. Savka Subotić, srpska kći, sestra, supruga i majka darovala svom narodu veru, nadu i ljubav Savka Subotić (1834-1918), borac u nacionalnom kulturnom pokretu srpskih žena. Letopis Studenačke akademije. 800 godina srpske medicine. Manastir Studenica, 2010.
30. Mandić V. Heroine sa svetskim odličijem. Beograd: Društvo Crvenog krsta Srbije i Crne Gore i Udruženje medicinskih sestara-tehničara KCS „Sestrinstvo“; 2004.
31. Milošević MB. Jevreji za slobodu Srbije 1912-1918. Beograd: Filip Višnjić; 1995.
32. Pavlović B. Kroki za portret jedne kraljice. Marija Karađorđević (1900-1961). Beograd: Orašac; 1997.
33. Magazinović M. Moj život. Beograd: Clio; 2000.
34. Đurić A. Solunci govore. Beograd: NIRO „Književne novine“; 1989.
35. Lepa Radić. Available from: http://sr.wikipedia.org/wiki/Лена_Радић [accessed Oct 2003].
36. Dinčić MD. Spisak poginulih i umrlih boraca i rukovodilaca Topličkog NOP odreda. In: Toplički narodnooslobodilački partizanski odred. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar; p.322.

Beginnings of Nursing Education and Nurses' Contribution to Nursing Professional Development in Serbia

Željko Vlasiavljević¹, Nataša Čolović^{2,3}, Mirjana Perišić^{1,2}

¹Clinic of Gastroenterology and Hepatology, Clinical Center of Serbia, Belgrade, Serbia;

²School of Medicine, University of Belgrade, Belgrade, Serbia;

³Clinic of Hematology, Clinical Center of Serbia, Belgrade, Serbia

SUMMARY

The oldest records of developmental beginnings of patients' healthcare relate to the first hospital founded by St. Sava at the monastery Studenica in 1199. The profile of the Kosovian girl became the hallmark of nursing profession in Serbia. The first school for midwives was founded in 1899 at the Department of Gynecology and Obstetrics of the General State Hospital in Belgrade. However, there were no other schools for nurses in Serbia until the foundation of the School for Midwives of the Red Cross Society in 1921. Until then the healthcare of patients and the injured was carried out by self-taught volunteer nurses with completed short courses of patients' healthcare. The first course for male and female nurses was organized by the Serbian Red Cross at the beginning of the First Serbian-Turkish

War in 1876. During wars with Serbian participation in 19th and 20th centuries with Serbian participation, nurses gave a remarkable contribution being exposed to extreme efforts and often sacrificing their own lives. In war times great merit belongs to the members of the humanitarian society the Circle of Serbian Sisters founded in Belgrade in 1903, which was the resource of a great number of nurses who became the pride of nursing profession. Generations of nurses were educated on their example. In 2004 the annual award "Dušica Spasić" was established which is awarded to the best medical nurse in Serbia. Dušica Spasić was a medical nurse that died at her workplace, when aged 23 years, nursing the sick from variola.

Keywords: nurse; heroines; medical education of nurses

Примљен • Received: 31/12/2013

Прихваћен • Accepted: 28/04/2014